

нали литературни. Това впечатление се подсилва и от факта, че Дима само информативно съобщава за различното значение, което владат в него ван Тигем и Балденс-перже. Между впрочем в редица трудове то фигурира като термин на сравнителното литературознание. Например българският литературовед Е. Георгиев говори за генерална литература, която обхваща литератури, конвергиращи в едно и също културно пространство. Приблизително по същия начин определя генералната литература и словашкият литературовед Й. Храбак в книгата си „Литературна компаративистика.“

Ал. Дима смята изучаването на националната специфика на литературите за възлов проблем на сравнителното литературознание в пътя към по-обемното обхващане на литературния процес в история на европейската и световната литература. Но изучаването на националното своеобразие или самобитност на дадена литература означава да се открие начинът на включването ѝ в международния естетически развой, да се види как тя обогатява този развой, като на базата на сравнително-историческото типологизиране на явленията от родствени литератури се разширя представата за нейния художествен принос. Отклонението на румънския романтизъм от романтизма на Централна Европа поставя въпроса за закономерностите на това отклонение, които биха придобили релефност чрез сравнението на румънската литература с литератури с аналогичен литературен развой (например балканските). Като методологическа директива тази проблематика присъства в книгата на Дима, но липсва прецизно теоретично уточняване, каквото предполага характерът на неговия труд.

Всеки сериозен труд наред с удовлетворението, което носи за читателя-специалист, предизвиква и по-взискателна оценка по силата на качествата, които съдържа. Книгата на Ал. Дима „Принципи на сравнителното литературознание“ е принос за марксистското сравнително литературознание. С богатството и актуалността на своята проблематика тя активно се включва в процеса на неговото методологическо усъвършенстване.

Христина Балабанова

I. CONCEPTUL DE ISTORIE LITERARA
IN CULTURA ROMANEASCA
STUDIU ŞI ANTLOGIE DE PAUL CORNEA
Bucureşti, 1978

Този труд има двойствено значение. По същество той е антология на теоретични размисли и концепционално завършени проучвания на румънски автори за спецификата на литературата въобще и за изследователските аспекти на румънската литературна история специално. Това е основното му

предназначение и главното, което предопределя отношението ни към него. Същевременно трудът съдържа и една обширна студия, за която ни най-малко не може да се каже, че се отличава с качествата на обичайния (и очаквания) в подобни случаи пояснителен преглед към поместените материали. Тя е задълбочено изследване върху развитието на този клон от световната и румънската литературна наука. Искам още в самото начало да подчертая, че с изпълнението на подобна задача днес може да се нагърби учен, който притежава богати познания както за родната литературна наука, така и за развойния път на литературоведческата мисъл в повече европейски и други страни. Такъв именно учен е Паул Корня, познат с многобройните си трудове и чрез своето активно участие в международни конгреси и конференции по литература.

Антологията, за която става дума, следва с право да бъде наречена образец. Главно поради три принципи съображения. Най-напред поради обстоятелството, че тя няма свой предходник и поставя началото на нов тип антология. В този смисъл тя запълва една празнина в съвременната румънска литературна наука и улеснява по-нататъшното изсяняване на румънската литературоведческа мисъл. На второ място, подобно значение имат използваните методологически критерии за профила на антологията. Нейният съставител тръгва от решението да подобре такива статии или откъси от по-големи проучвания, които по своя предмет са чисто теоретични, но засягат малко разглеждани аспекти на литературата като форма на общественото съзнание и органична част на румънската култура. Разбира се, така набеждаваната граница е условна. Нейното абсолютно спазване е невъзможно и Паул Корня има нужното съзнание за евентуалните отрицателни последици от извършената „chirurgia estetica“, както сам той се изразява. Последователното прилагане на защитения и с тази есесистична формулировка методологически критерий завършва с безспорни и положителни резултати. Красноречиво доказателство са избраните текстове, в което впрочем е заложено и третото основание на антологията да бъде наречена образец в най-хубавия смисъл на думата.

В нея са застъпени 39 румънски автори. Произведенията им характеризират в най-голяма степен развитието и постиженията на румънската литературоведческа мисъл от средата на миналия век до наши дни. Те дават представа за еволюцията на процесите във времето, за отстояването в Румъния становища по въпроси на литературната наука и на литературната история в частност. При това очевидци са също динамиката на еволюцията, нейната вътрешна взаимовръзка с румънския литературно-обществен контекст и с движението на литературоведческата мисъл изобщо. Докато поставената в началото на анто-

логията статия на Д. Густо от 1852 г. „Какво е литературна история“ означава все още единичен факт от такова естество, то появилите се три десетилетия по-късно публикации на Арон Денушиану, Александру Фелипили, К. Доброджану-Геря и други разширяват теоретичните и чисто тематични измерения на един важен клон от румънската литературна наука. Става ясно, че на оня етап актуалност придобили вече въпросите за целите на румънската литературна история, за спецификата на литературната история като филологическа дисциплина, а също и за литературните течения.

Както и трябва да се очаква, през следващите периоди процесът е несравнимо поинтензивен и разностранен, теоретично повече углубен и осмислен, тематично обхванен и целенасочен. Подбраните текстове илюстрират извисената литературоведческа култура на своите автори, търсенията на румънската литературоведческа мисъл и постигнатите от нея резултати. Наистина, много от текстовете и дори най-значителните, познаваме по други издания. Но особеното е в изменения контекст на възприемането им — сега те ни интересуват като паралелен или следващ по време момент от теоретичните разработки на румънското литературознание. Показателни в това отношение са публикациите на Н. Йорга, Е. Ловинеску, Т. Виану, Дж. Къляниуску, Д. Попович, Ш. Чьоколеску, Р. Мунтяну, Г. Сореску и други, за да не споменавам всички поименно. Естествена линия на възход преминава от „Ce este istoria literară“ („Какво е литературна история“) през „Istoria literară ca operă de stință și de artă în aceeasi vreme“ („Литературната история едновременно като изкуство и научно творчество“) до аспектите на новото време, т. е. до „Metoda de cercetare în istoria literară“ (Методът на изследване в литературната история) „Cronologie sau model temporal“ („Хронология или съвременен модел“), „Marxismul și istoria literară“ („Марксизмът и литературната история“). Това са в същност основни теоретични координати на литературоведческата мисъл в Румъния, които сега възприемаме преди всичко с оглед на обединяващата ги историческа последователност, методологическа взаимозависимост и тематично разнообразие.

Едва ли е необходимо да се поставя тук неизбежният в такива случаи въпрос за подбора и тематичната пълнота на изданието. По принцип една подобна антология може да бъде допълвана с нови имена и заглавия. Не искам обаче и да отмина напълно тази страна на въпроса. Прави впечатление например, че насоките и постиженията на румънската компаративистика като аспект на литературната история днес почти не са застъпени. Независимо от съображенията, които обясняват решението на въпроса, забелязаното е несъмнен пропуск. Защото се касае за публикации от последните 20 години,

вземат отношение по този важен въпрос — литературна история и компаративистика. Още повече, че те са свързани с изяснени преди принципи, но възникнаха върху основата на съвременната марксистическа и литературна наука въобще. Незапълнена остава и страницата за „Шкоала арделяна.“ Паул Корня твърди, че нейните представители не формират концепция за литературната история. Кolkото и вярно да е това становище, общото им присъствие в антологията със съответен текст е желано и оправдано.

Очевидна е впрочем възможността за компетентни препоръки и нови виждания. Принципно значение има фактът, че съставената от Паул Корня антология дава ясна представа за еволюцията на процеса във времето и по същество, за динамиката на развитието му, за неговата вътрешна взаимовръзка с обстоятелствата на родната история и насоките на световната литературоведческа мисъл. И още едно достойнство, което отбелязвам накрая единствено по формални съображения. Антологията е необходимо условие за историко-сравнителното изследване на обхванатите в нея етапи, тенденции и научни постижения. Главно в две основни посоки. От една страна, творческото акцептиране на характерни за даден период становища и новите нюанси, които изтъкнати румънски литературоведи им придават в своите разработки. От друга, системното развитие на румънското литературознание и отличаващите го методологически направления. Засага такъв род проучвания са все още неактуални и литературната компаративистика почти не излиза от сферата на художествените процеси и явления, на литературната критика. В близкото бъдеще обаче усилията на специалистите ще се насочат към чисто теоретичната литературоведческа мисъл в отделните страни или през отделни периоди и така ще се очертае по-пълно сравнителната панорама на изследваните литератури. Разглежданото издание служи на такава задача и е необходимо условие за нейното изпълнение.

Тъкмо тук антологията се преплита тясно с обширната студия на Паул Корня „Conceptul de istorie literară în cultura românească“ („Концепцията на литературната история в румънската култура“). За опорни точки на своето проучване Паул Корня взема някои принципи на становища за същината на литературата и най-вече преодоляването на дълго господстващото в науката схващане за литературата като „своеобразен сбор от всичко написано“. Тук той излага свои съображения относно обособяването и предмета на литературната история, изтъква значението на подбраните антологични текстове. Високо достойнство на автора е, че винаги има пред вид връзката на литературоведческите направления в Румъния с широкия контекст на литературознанието в света. Тази връзка той аргументира по научен път и своето отношение по отделните въпроси обосновава само

с най-важните факти и съображения, често изпускайки подробностите. Особен интерес будят доказателствата за началното съдържание на понятието литература в румънската култура от 40-те години на миналия век (Г. Баричиу) и за настъпващото впоследствие напредък, изразен ярко в концепциите на папшотистите и преди всичко в края на същия век.

Избраният подход е правилен, а самите разработки са прецизни и съдържателни. Но това не изключва отделни пожелания или несъгласия дори. Не съм убеден например, че методологическата постановка на въпроса за двете основни линии в концепцията за литературата и литературната история специално е трябвало да се ограничи в студията предимно с уместно цитираните теоретични съчинения на Рене Уелек, Роберт Ескарпи. Логически и по същество с нея са свързани още много важни съчинения и представители на литературоведчески направления в миналото и през нашия век, едни от които е трябвало също да намерят място в студията. Например голямото теоретично наследство на В. Г. Белински и марксистическата мисъл от края на XIX в., споревите в съвременното сравнително литературознание. Привеждането на повече примери е в пълно съгласие със застъпената от Паул Корня метода и то би открило още повече широките историко-методологически рамки на неговия нов труд, а също и на проблемите, които румънската литературна наука е решавала в продължение на един век, изяснявайки своето схващане за предмета и предназначението на литературната история.

Оригинална по своя замисъл и характер, антологията има несъмнено значение. Повече от желателно е издаването ѝ в превод на други езици — това би допринесло твърде много за популяризирането и по-нататъшното изучаване на едно теоретично наследство, което трябва да познаваме в стремежа ни към повече углъбени представи за световната литература.

2. ION LUNGU. ȘCOALA ARDELEANA. MOMENTE ȘI SINTEZE, București 1978

Въпросите, които Йон Лунгу разглежда в тази монография, се отнасят до един от най-съществените проблеми на румънската наука — ролята и значението на „Шкоала арделяна“ за формирането на румънската нация и култура. Още от средата на миналия век, когато се появяват първи компетентни оценки за нейните представители, та до наши дни, когато обогатените познания за тях са в основата на обосноващите научни концепции относно началото на новата епоха в румънската история, интересът към личността и делото им се развива с очевидна последователност. За етапите и резултатите на този продължителен изследователски процес са ха-

рактерни проучванията на видни румънски учени, като Николае Йорга, Г. Богдан-Дуйка, Ромул Мунтяну, Димитрие Попович, Джордже Ивашку, Паул Корня и мн. др., чиито публикации биха образували една внушителна по обем специализирана библиография. Показателен е и фактът, че „Шкоала арделяна“ привлича вниманието също на чуждестранните специалисти по културна и политическа история на Румъния. Иначе и не би могло да бъде, щом през нея преминават главните координати на румънската национална култура — идейно-политическите, историческите, литературните, лингвистичните и чисто педагогическите, а в известна степен и фолклорните.

С какво в същност трудът на Йон Лунгу заема едно от първите места в поредицата от различните по профил, тематика и реален принос проучвания за „Шкоала арделяна“? Най-малкото поради обстоятелството, че той е последен по време. Макар че сам по себе си този факт е важна предпоставка за постигане на по-големи резултати, основанията са другаде и от друго естество. Определящо значение в случая имат марксистическата постановка на проблема и широкият тематичен обхват на монографията, използваната в нея богата документация и задълбочените познания на автора относно румънската културно-историческа действителност от втората половина на XVIII и началото на XIX в., проведените историко-типологически паралели в рамките на европейското Просвещение и очертаните преки генетически връзки с дейци и култури на други народи. Трябва определено да се каже, че достойнствата на труда и осъщественият с него научен принос в изясняването на голямата проблема произтичат от методологическата позиция на автора, от комплексността и сравнително пълната тематична изчерпателност на проучването.

Естествено Йон Лунгу тръгва от вече постигнатото — задължително изискване за всяка изследователска работа. В „прегледа“ проличават не само богатата му ерудиция по избрания предмет и не само несъгласията му с предходниците, но също нерешените въпроси и неизползуваните още фактологичен материал, необходимостта от нови методологически разработки. Доколко това е така, показва най-напред съдържанието на книгата с нейните четири основни части: Трансилвания през „века на Просвещението“, Предшественици на „Шкоала арделяна“, „Шкоала арделяна“ — национално идейно движение, „Шкоала арделяна“ и Европейското Просвещение. Предварително следва да се упомене една важна особеност, отличаваща подхода на автора и заявената от него марксистическа гледна точка: формулираните нови решения са дадени не откъснати от изследователския контекст, а в най-ясна органична връзка с него, като не са пропуснати и дребни на пръв поглед фактологични уточнявания или от-

крития. С други думи, книгата съдържа в себе си главните идейно-тематични и библиографски координати на изменията в тази област път, което увеличава нейното научно-методологическо и познавателно значение.

Наред с посочените качества разглеждащата монография задържа вниманието на специалистите с конкретните и аргументирани разработки на обхванатите в нея въпроси. В първата част се характеризират времето на „Шкоала арделяна“ (последната четвърт на ХХIII в. и първите три десетилетия на ХІХ в.), голямото селско въстание от 1784 г. и формирането на румънската националност в Трансилвания преди и през периода на „Шкоала арделяна“, връзката ѝ с основните социално-политически и културни преобразования в Румъния. Главното и за Йон Лунгу е, от една страна, в разрастващата се криза на феодализма в Османската империя и в Югоизточна Европа въобще, а, от друга, в културно-политическите инициативи на австрийската монархия и реалните възможности на румънското общество тогава. — „В този момент (времето на Йосиф II и непосредствено след смъртта му — бел. моя) — пише авторът на с. 47 — румънската буржоазия бе напълно изолирана. „Просветеният“ абсолютизъм, в който тя виждаше единственото средство за своите стремежи, се трансформира в един обикновен абсолютизъм, по-точно в една феодална реакция. . . Икономически и политически преслаба, румънската буржоазия не е могла да се опре на своите сили, за да продължи борбата, нито пък е имала куража и организационната способност да се обърне към селяните, в които наистина съществували определени резерви от революционна енергия. . . При тези условия формиращата се румънска буржоазия е била принудена да търси пътища, за да противостои на феодалните реакции. . . Пътят към собствения народ става една историческа необходимост. . . В този период усилията на румънските книжовници са насочени към разпространението на книгата, науката и научните познания в най-различните области, по всички пътища и с всички средства, които са били на разположение.“

Приведеният цитат се отнася както до същината на процесите и времето на осъществяването им, така и до историческите им аналогии в други страни, специално в България, за което ще стане дума накрая. Върху фона на така очертаните преобразования Йон Лунгу излага своето становище относно историческите рамки на „Шкоала арделяна“ и отделните етапи в нейната еволюция, отбелязва дейността на предходниците ѝ (Йоан Инокентие Мику-Клайн, Григоре Майор и Геронтие Которе), проследява подробно разностранната активност на нейните видни представители (Самуил Мику, Георге Шинкай, Петру Майор и Йон Буда-Деляну), като отделя особено внимание на водещите направления в тази активност — историзма,

езикознанието, фолклора и, разбира се, тяхната идейно-съвременна и национално-патриотична целенасоченост.

Ранните по време прояви на такава национално осмислена дейност в Румъния (естествено единични и все още без укрепена взаимовръзка помежду си, но достатъчно показателни за тенденциите на новата епоха) предхождат създаването на „Шкоала арделяна“. Оттук и опитът на някои автори да ги включат в нейната система, премествайки фактически началните ѝ граници към средата на ХVІІІ в., когато са налице първите патристични призиви на историзма за националното самопознание и сплотяване на румънската народност. Йон Лунгу не скрива несъгласието си с подобно решение на въпроса. Той говори за предходници на „Шкоала арделяна“ и търси качествените изменения в свързаните с нея социално-политически, идейни и културни изменения. Сред най-важните поставя движението на румънската нация от „нация в себе си“ към „нация за себе си“. И с право — всичко, което характеризира преобразованията в румънското общество от последната четвърт на ХVІІІ в., има най-близко или косвено отношение към този основен културно-исторически процес.

И все пак конкретните факти дават повод за известни уточнения. Инокентие Мику-Клайм, Григоре Майор и Геронтие Которе са предходници дотолкова, доколкото в дейността им се забелязват черти на несъвременна синхронност с програмата на „Шкоала арделяна“. Същевременно обаче постигнатото от тях и преди всякога историзъм им са сами по себе си критерий за периодизирането на новата епоха. Според досегашното състояние на въпроса нейните начални граници се отнасят изцяло към формирането на „Шкоала арделяна“, когато се появяват тематично особени историографски, лингвистични, философски и други проучвания, а също и художествени творби. Като оценява положително идейната гледна точка в историческите предговори на Кесарие от Римник, Александру Дупу подчертава в заключение, че системата на румънската литература не се променя и тя запазва отличителните черти на предходните периоди. (Вж. книгата му „Координати на румънската култура от ХVІІІ в. Букурещ, 1968.) Същото становище поддържат Г. Ивашку и други автори. В разглеждания труд (с. 231) споменатите предговори на Кесарие се обясняват предимно като илюстрации на проникването на Френското Просвещение в Румъния.

Нямам намерение да се спирам подробно на този въпрос, за решаването на който имат значение различни обстоятелства, един от които са и извън румънската действителност. Но не мога да не взема отношение по т. нар. „доминация на литературоведските критерии“ спрямо историзма. Застъпвана дълго в науката тя е една от причините за стеснената в известна степен оценка на „историографския

феномен“ като критерий за културно-националното развитие на поробените и политически зависими народи в Югоизточна Европа. Както навсякъде, така и в тази част на континента историзмът е сред главните хуманитарни завоевания от епохата на Просвещението и разновидност на основния за нея култ — култа към човешкия разум, към научното знание и опознаването на народите в техния национален и по-широк универсум. В контекста на сложните преобразования в европейския Югоизток той има своя относителна самостоятелност и през XVIII в. е опора на континуитета в развитието на съответните народи. По своята същност и с предназначението си той прокарва първи по време разграничителни линии между Средновековието и новата епоха, понякога дори независимо от обстоятелството, че езикът, жанровете и други литературни качества на историографските произведения не променят своевременно общата панорама на духовния живот. Появата на завършени историографски съчинения, които навсякъде упражняват разностранно въздействие и стават фактор на културно-национален подем, свидетелствава по начало за един по-висок или върховен момент в развитието на историзма и въобще на споменатите по-горе народи.

На този етап обикновено се създават и друг тип произведения — художествени творби, лингвистични или педагогически съчинения. Но те определят началните хронологически рамки на съответните области от разрастващата се културно-национална еволюция, а не и на новата епоха в нейната вътрешна последователност. „История славяно-болгарска“ на Паисий Хилендарски например означава върхов момент в извята на българския историзъм, чийто първи постижения идват половин век по-рано с „историческия латинизъм“ на българските книжовници-католици. Подобно значение за сръбския културно-национален процес имат изискванията на Доситей Обрадович към историята, но далеч преди него историзмът бе набелязал една от границите на новата епоха. Така е и другате — утвърждаващ се вече като историческо познание в най-широкия смисъл на думата, с което се и отличава от хроникизма на Средновековието, историзмът е качествено определящ показател (граница) за новата епоха, преди още да се издигне до повече или най-пълно характеризацията го тогава постижения.

Анализът на фактите, които се имат пред вид, поставя определено проблема за историзма като критерий за периодизацията на новата епоха в отделни югоизточноевропейски страни, включително и в Румъния. Въпросът, който в случая буди интерес, стои така: Дали наистина „Шкоала арделяна“ с нейния „развит исторически латинизъм“ (изразът е на Йон Лунгу) представлява действителното начало на новата епоха в румънската история и в този именно смисъл едно

качествено продължение на постигнатото от предходниците, или пък историзмът сам по себе си означава такава граница още преди нейното формиране, когато наистина не изменя системата на литературата? Авторът на разглеждания труд си служи с термините „предходници“ и вижда в историзма основен компонент на румънския културно-исторически процес, което е правилно. От друга страна обаче, и тук историзмът до „Шкоала арделяна“ е оставен никак си извън нейните хронологически рамки, което означава — извън новата историческа епоха. Подобно решение на въпроса е все още неточно и недостатъчно убедително. Обективно то подценява идейно-естетическата насоченост на историзма от предходните етапи и неговото реално значение като критерий за новата епоха, чийто различни граници (исторически, социално-политически, лингвистични, литературни и пр.) най-често не съвпадат по време в страните на Югоизточна Европа и не само в тях. Последното важи и за процесите в Румъния, макар че една от типичните особености на „Шкоала арделяна“ отразява нейното активно и почти успоредно по време отношение към историята, литературата, езика, фолклора. Тази синхронност подчертава характера ѝ на „идейно-национално движение от просвещенски тип“ (202), откроява още повече нейната вътрешна взаимовръзка с културно-националните преобразования в двете румънски княжества, изтъкната тук (226—238) и от много други изследвачи на епохата.

От останалите въпроси, които Йон Лунгу разглежда в книгата си (лингвистичното направление и фолклора, философията, формирането на румънския народ и на неговия език, литературното творчество на Йон Будай-Деляну и пр.), по-голям интерес за нас представляват неговите разработки относно връзките между „Шкоала арделяна“ и аналогичните процеси в други европейски страни. Четвъртата глава от труда („Шкоала арделяна“ и Европейското Просвещение“) пресъздава тези отношения в техния пространствени и същностни измерения. Обхванати са по-подробно съответните факти и явления из областта на румънско-западноевропейските взаимодействия, в по-малък обем — румънско-гръцките и само отчасти румънско-българските. В случая авторът следва една от най-плодотворните традиции на румънската компаративистика от миналото и в наши дни, като използва широко постиженията на своите предшественици, преди всичко на Д. Попович. Централно място заемат наблюденията му върху възприемането на френската и немската философска мисъл в Румъния до началото на XIX в. Характеристиките на автора за личността на Хайнрихс и Александер Баумгартен, от една страна, а, от друга, прецизно съпоставените и подробно анализирани съчинения на Баумгартен и Самуил Мику, са ценен принос в осветляването на една съдържателна страница от дейността на ру-

мънския книжовник и на „Шкоала арделяна“ въобще.

Случаят дава възможност да изтъкнем накрая необходимостта от изследването на един почти не засяган аспект на тази проблема: Мястото на „Шкоала арделяна“ в системата на българско-румънските културни взаимоотношения. Все повече факти и съображения от методологическо естество налагат схващането, че първи по време и значение идейно-тематични координати на духовното общуване между двата съседни народа през века на Европейското Просвещение минават през историята и „историческия латинизъм“ в двете страни, през книжовниците от Паисий и Кесарие до Софроний Врачански, Самуил Мику и Георге Шинкай. В техните съчинения се разглеждат въпроси съответно на българската и румънската история; има основание да се предполага, че С. Мику и Г. Шинкай са познавали делото на Кръстьо Пейкич и печатани произведения на българските книжовници-католици; историко-типологическите аналогии са ярко изразени и тяхното изучаване води към сравнителната характеристика на сродни процеси в Югоизточна Европа; връзките на българите с Трансилвания, Унгария и Австрия се преплитат неизбежно с дейците на „Шкоала арделяна“. Озобщо изясняването на въпроса е важна изследователска задача, която произтича от съвременното състояние на науката в тази област. Същото следва да се каже и за балканистичните аспекти на румънския историзъм, на който ще посветим специално проучване.

Както бе посочено, Йон Лунгу има необходимото съзнание за това, че определени пвления в българския културно-исторически процес влизат в обсега на разработената от

него тема. След като коментира различните теории за произхода на румънците и техния език, той потвърждава влиянието на българския фактор и в края на труда си се спира бегло на Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Неофит Бозвели и Константин Фотинов. Авторът вижда в делото им единични или повече значителни съпадения и сходства с „Шкоала арделяна“. Тук „История славяноболгарска“ е характеризирана като „истински катехизис на идейните начала на борбата за национална свобода на съседния народ от юг на Дунав“, а неговият предговор за ползата от историята като „ценно оръжие в тежката борба срещу отоманското робство, за пробуждането на националното съзнание“ у българите (432—433). С. Врачански, Н. Бозвели и К. Фотинов са последователи на Паисий и пропагандатори на идеите на Просвещението, но за първия от тях се добавя, че е установил в Букурещ непосредствени връзки с „гръцки и румънски просветители“.

Заседно с възпроизведените частични данни за сръбски и чешки просветители тези верни по същество мисли потвърждават между другото правилната методологическа постановка на основния проблем и необходимостта от допълнителни проучвания за неговите българо-румънски и общобалканистични аспекти.

Постижение за своите автори, разглежданите тук книги са несъмнена положителна проява на съвременното румънско литературознание. Те дават представа за отличаващи го изследователски насоки и с реалните си резултати будят широк научен интерес.

Илия Конев